

Bazı eski devlet ricalı, devlet maliyesinin hesapları, devlet sırlarındandır, Onu gazetelerle neşredip de bakkala çakkala bildirmek reva değildir, zihniyetinde idi. Halbuki 1908 meşrutiyeti ilk işleri arasında bakkal ve çakkalın yüzüne çıkacak bir bütçe yapmayı tasarlamış, işe başlamıştı.

O sıralarda Fransa'dan Mösyö Loran adında bir maliye müşaviri getirilmiş bulunuyordu. Senelerce memleketinde sayıştay başkanlığı yapmış ve yine senelerce Fransa bütçeleri elinden geçmiş olan bu zat her nâzırla müzakere edip dairelerine âit masrafları birlikte kararlaştırıyordu.

Sıra bahriye bütçesine gelmişti. Teklifte kömür masrafı olarak dört yüzbin lira gibi önemli bir yekûn görünce nâzırdan izahat istedi. Nâzir Rıza Paşa, harp gemilerimizin Akdenizde bir gövde gösterisi yapmasını istiyordu. Mösyö Loran şaştı ve şöyle konuştu; "Uzun yıllardır yürümiyen gemiler şimdi kötürüm olmuş, harekete mecalleri kalmamıştır. Bu köhne gemilerin bu hallerile harp kıymeti de yoktur ama efrad ve zabitan'ın talimi için ancak Marmara denizinde şöyle bir dolaşma masrafı olarak kırkbin lira yeter Paşa hazretleri..."

Hakikaten Abdülaziz'in ikinci Abdülhamid'e İngiltere'den sonra ikinci derece kuvvetli olarak devrettiği donanma bu halde idi. Sultan Aziz'in hal'inde donanmanın Dolmabahçe sarayını denizden kuşatıp hal'i kolaylaştırmış bulunması Abdülhamid'e büyük bir vehim vermiş, bütün gemileri Haliç'e bağlayıp çürütmüştü. Saltanatının otuz ^{üç} senelik ^{nece} süresinde ancak Osmanlı-Yunan harbinde bir defa hareket eden bu donanmanın hali ~~özene~~ acıklı, hatta gülünçtü. Bu 1897 deniz hareketinde donanma komutanı olan Hasan Rami Paşa'nın sonraları yayınlandığı hâtıraları ibretle izlenmeye değer.

Hasan Rami Paşa, Mes'udiye, Hamidiye, Osmaniye ve Aziziye Fikateynleriyle Necmişevket korveti, Hizberdubası ve birinci sınıf üç torpido ve istimbotundan teşekkül eden Osmanlı donanması ile 1897 martının altıncı günü Haliç'ten hareketini kayıpla hâtıralarına başlar.

Donanma büyük merasim arasında Unkapanı köprüsünü selâmetle geçer ama Galata köprüsünden geçilirken Mes'udiye'nin sekiz kazanından üçü patlar ve bu serüven'in aksilikleri de başlar. Denizcilik kaidelerine göre Mes'udiye'nin olduğu yerde kalması gerekirse de, alkışlamak için köprülerin üstlerini, sahilleri ve binaları hincahınc dolduran halktan ve bilhassa yabancı gözcülerden utanılarak öteki kazanlarla denize açılıp Marmara'ya doğru yol verilir. Ayastefanos açıklarında toplanıp yürüyüşe geçilir, fakat mürettebat acemidir ve

yenidir. Üstelik şiddetli bir karayel fırtınası esmektedir. Gecenin karanlığında gemiler arasında işaret için elektrikli fenerler yoktur, eskiden kalma mum fenerleri dahi eksiktir. Bu yüzden Hizber dubası gözden kaybedilmiş, ancak iki gün sonra İmralı'da karaya oturmuş olarak bulunmuştur. Bu güç duruma acemi efradla zorla karşı koyarak seyredilir. Ertesi günü Gelibolu burnu görülür, fakat Hamidiye'nin makine dairesine sular hücum ederek hareketine mâni olduğundan, Mes'udiye'nin kazanlarıyla beraber tamirleri için Lapseki limanına demir-
lenir.

Hamidiye'nin sintine tulumbaları da kuvvetsizdir. El kovalatı ile çalışmak lâzım gelmiştir. İstanbul, telgraflar yağdırarak acele Nâra limanına hareketlerini emrettiğinden oradan kalkılır, fakat Hamidiye'nin yapılışındaki teknik hatağın dolayı demirini iki saatte alabilmesi ötekilerinin bekletir ve ancak öğle üzeri Nâra'ya gidilebilir.

Bu acâip sergüzeşt donanmanın kumandanı tarafından yazılmasa inanılacak tarafı yoktur, ama devam edelim.

TDVISAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E316

Nâra'da işe girilir. Hamidiye'nin makine dairesine dolmuş olan su üçyüz tondur. Dört yüz er gece gündüz çalışarak yirmi günde boşaltabilmiş ve su gelen yerlerin mümkün mertebe kapatılabilmesi için herbiri ikiyüz okkalık yüzyirmi fiçı çimento ile bu kadar kum kullanılmıştır. Nâra'da iken gemilerin daha pek çok eksiklikleri ile sakatlıklarından mümkün olabileni giderilmiştir. Nihayet sıra muharebeyi düşünmeye gelebildiğinden bizinkilerin top menzilinün kısalığı hasebile harp türükleri düşünülür, suvarilerin tecrübe kazanmaları ve efradın da alışmaları için harp talimlerine başlanması kararlaştırılır.

Artık Nisan'ın ikinci günü Nâra'dan hareket edilecektir. Çanakale boğazından çıkıldıktan sonra Kumkale önlerinde Aziziye'nin birden bozulan makinesinin de tamirinden sonra Bozca Ada önlerinde ateş tecrübelerine başlamak nasip olur.

Ateş tecrübesinin neticesi pek acıklıdır; yüksek mütehassıslarla beraber suvarilerce bütün gemiler muayeneden geçirilir. Görülür ki Osmaniye'nin onsekiz topundan onaltısı kullanılamaz hale gelmiştir, bugün için Nâra'da tamirleri mümkün değildir. Altı fundluk toplar kızaklarından fırlamış ve bazısı ikibuçuk metre mesafe açığa düşmüştür. Bataryadaki Krup toplarının hidrolük pistonları kırılmış, iç kundak astarlarının hepsi parçalanmıştır. Atış sırasında bazı civatalar mermi gibi fırlamıştır. Sancak tarafındaki birinci top bir metre kadar kızığınan ayrılmıştır. Hamidiye'deki onbeşlik krupların da kazaklarının hepsi hırpalanmıştır. Aziziye'ye gelince kıptaki yirmidörtlüğün kapağı çatlamış, Armstronglar hasara uğramıştır.

Bu tecrübe seyri ile atışlar, gemilerin en fazla sekiz milden ziyade

yol alamadığını ve Mes'udiye'den^{den} gayrisinin dümenlerinin buharla çevrilir bulunmadığını göstermiş, bir manevra esnasında yerlerini tutamamaları, makine-lerinin de ansızın stop edivermeleri tehlikesile karşı karşıya bulunulduğunu anlatmıştır.

TDVISAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.316

Netice şudur ki mütehassıslar uzun uzun düşünüp taşındıktan sonra bu donanma ile düşmana karşı çıkılamıyacağı hakkında rapor vermiş, bu raporda yenilerinin alınmasını tavsiye etmiştir. Ne günlermiş;...

Geçenlerde gazeteler Akdeniz Nato donanmasının kuvvetlenmesi için bizim de gemi vereceğimizi bildiriyorlardı, O haber bize bunları hatırlattı.

Fakat zamanla yerlerine
konan hazırları da "ateşilerin
halini bulmuş, yerlerinde
çürümüştür

OPERA SARAYININ AÇILIŞINI BEKLERKEN

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.316

"Opera" denilen müzikli ve şiirli yüksek sahne san'atı garpda henüz pek yeni iken Osmanlılarca hakkında haber ve bilgi alınmıştı.

Tam ikiyüzelli sene olmuş .. Paris'e yollanan elçimiz Yirmisekiz Çelebi-zade Mehmet efendi, resmî ^hsağırlandırmalar sırasında bir opera temsiline de davet edilmiş, hayret ve zevkle temâşâ ettiği bu temsili sefaretnamesinde pek güzel bir şekilde tasvir eylemiştir. Onun bu tasvirini uslûbunu bozmamağa dikkat ederek aktarıyoruz: " Saraya muttasıl bir yere vardık. O mahal ~~de~~ mahsus "^{opere}~~opera~~" için yapılmış. Alâmeratibinnâs ~~ı~~ (herkesin rütbesine göre) oturacak yeri var. Bizi Kral oturduğu yere götürdüler. Kırmızı kadife ile döşenmiş idi. Kral vasîsi (Onbeşinci Lui henüz çocuk olduğundan vasîsi var) dahi gelmiş yerinde otururdu. Orası rical ve nisa ile mâlâmâl (erkek ve kadınla dopdolu) idi. Yüzden fazla envâi saz hazır. Akşama bir saat vardı, her taraf kapalı olmakla birkaç yüz balmumu yakılmış ve billûr âvizede dahi bîhesap mumlar yanmış idi. Ol mahal ziyade tekellûf (özenti) ile yapılıp cümle trabzanları ve amudları (direkleri), cidarânı erbeası (duvarları) ve sakafı (tavanı) halkârî (altın yaldızlı) olup gelen nisâ (kadınlar) dîbalara ve cevherlere müstağrak (ipek kumaş, mücevherle bezenmiş) olduğundan mumların gûlesinde bir haletfeza pertev (şa'sa'a, parlaklık) zuhur etmiştir ki tâbir olunmaz. Ve pişigâhımızda (önümüzde) zâzendeler (sazcılar) olduğu mahalde bir münakkâş (nakışlı, resimli) kebîr perde ^{de} âvihte etmişlerdi (asmışlardı). Tamam yerleştikten sonra nâgâh (ansızın) ol perde ref olup (kalkıp) verasından (arkasından) bir sarayı azîm zuhur eyledi. Sarayda bâzendeler (oyuncular) libası mahsuslarla ve yirmik kadar perî peyker murassâ libas ve fistanlarıyla (elmaslı elbiseli peri kızları) meclise şa'sa'a endaz olup (şa'sa'a ^çaçıp) sazları dahi yekpare ^{un}surude ağaz ettiler (beraberce şarkaya başladılar). Bir miktar raksolup ba'de ^{bu}operaya başladılar.

Bunun (operanın) maddesi bir hikâyeyi mücesssem göstermek. Her hikâyeyi bir kitap edüp başmışlar, cem'an otuz kitap olmuş . Her birinin adı var (piyesleri anlatıyor). Her mecliste bir gûnâ hikâyeyi henüz zuhur etmiş gibi gösterirler. Bizim olduğumuz mecliste, bir padişah varmış bir gayrı padişahın kızına âşık olmuş ve talepkâr olmuş amma kız dahi bir gayrı padişahın oğluna âşık imiş. Beyinlerinde geçen sergüzeştleri aynile gösterdiler. Meselâ ~~meselâ~~ padişah kızın bahçesine varacak oldu. Nazargâhımızda (gözümüzün önünde) olan saray ânı vahitte kaybolup yerine bir bahçe zuhur etti ki limon ve turunç ağaçlarıyla malâmâl (dolu) idi ve bir vakit oldu ki tazarrû ve niyaz →

← (Allaha yalvarma) için kiliseye varacak oldu, ol bahçe yerine filhâl bir azîm ~~bir~~ kilise zâhir oldu. Beyinlerindeki beynehümâyı tevdid ve tefrik için (aralarındaki meseleyi hal için) sihre müracaat iktiza edüp hertürlü sihirbazlıklar gösterip âteşbazlıklar ettiler. Ve atlı, piyade asker ile cenkler gösterdiler ve gökten bulutla adamlar inip yerden adamlar uçurdular. Neticei kelâm ol kadar hayretefzâ şeyler gösterdiler ki kabili tâbir değil, raad ve berk (şimşek ve gök gürültüsü) gösterdiler ki görülmeyince itimad olunmayacak. Acaip ve garaip (şaşılabacak şeyler) temâsâ olundu. Hâlâti aşkı (aşk hallerini) bir mertebe izhar ve icra ettiler ki gerek padişah ve gerek kızın ve gerek şeyhzadenin/^{evzau}etvarına bakıldıkça tab'a rikkat gelürdü ve bu operanın kibarı nâstan bir muteber kimesne nâzırı var. Kesirülmesarif (çok masraflı) bir san'at olmakla iradını dahi tatbik etmişler ve azîm mîrî bağlamışlar (iradlarından ve devletten yardım sağlamışlar).

Şikâyet mevzuu olan günahlarından ziyade sevabı da bulunan ''Lâle Devri'' nin gönderdiği elçi olan ve ilk matbaamızın kuruluşu için oğlu ~~Sehit~~ efendi ile beraber ilk zemini hazırlıyan Mehmet Çelebi Fransa'da krallar gibi karşılanıp misafir edilmiş ve fakat halkın ziyadece merakını çektiği için hiç rahat bırakılmamıştır.

Çelebi'yi görmek için merak eden Paris'liler âdeta toptan ayağa kalkmışlardır. Kral tarafından kabulden evvel bir hafta istirahat için misafir edildiği sarayda ziyaretçilerden şöyle şikâyet etmektedir: ''ricai ve nisvanın (erkek ve kadınların) kimi tebdil kimi âşikâre gelürler, Osmanlı gördükleri olmayup acep nasıl adamlardır deyû görmeye tâlip olurlardı. Hususâ taam ettiğimizi görmeğe ziyade tâlip olurlardı. Filân kimesnenin karısı taam yedüğümüze bakmağa iznimizi rica ederler deyû haber gelüp kimini def' edemeyüp nâçâr ruhsat verirdik. Ziyade girân gelirdi ve hatır için katlanırdık.''

Çelebi Kral tarafından kabullerini ve kabul merasimini de şöyle anlatır: →

← "Kral'ın tahtı kurbüne (yakınına) varında iki tarafta düğün evinde vazolunan serirler (koltuk) gibi birkaç yüz serir birbirinden yüksek vaz ve tertibetmişler. Bunlarda nekadard kibar karıları ve kızları var ise ve Kral'ın hısımları prençizeler (prensesler) cemolup mücevher ve müşaşaa (şaşaalı) libaslar ile oturmuşlar. Biz duhul ettikte cümlesi kıyam ettiler. Karibolduğumuzda Kral dahi kıyam eyledi. Namei hümayunu şevket makrunu önümüze almış idik. Elimizi göğsümüze koyup badehu nâmei hümayunu alıp karibolduğumuzda temenna edüp "Şevketlû, azametlû, kudretlû padişahı islâm velinimetim efendim Sultan Ahmet Han İbni Sultan Mehmet Han hazretlerinin namei humayunu şevket makrunlarıdır" deyu vezirin eline teslim eyledik. ~~"Badehu sahibi devlet hazretlerinin namesini alıp bu dahi "Devletlû, saadetlû, Veziri Âzam ve Damadı Mukhtakû muhterem İbrahim Paşa Hazretlerinin namei âlişanıdır"~~ ^{aleyh} vezir eline verdik. "Bu iki devlet beyninde kadimden mer'î olan kavi dostluğu tekit için ce devletlû ve haşmetlû France padişahı hazretlerine olan muhabbet ve müveddet ve itibar ve rağbetlerini ayan ve beyan etmek için ilçilik ile beni irsal eylediler." dedim. Kral onbir yaşını tamam edüp oniki yaşına basmış gayet hüsnü cemal sahibi olup elmaslara müstağrak zerrin (altın işlemeli) libaslar ile mecliste şaşaaendaz olmuş idi."

Lala maresal dediği Orlean dükü vasıtasile Kral ile hususî olarak görüştürülen Mehmet Çelebi ~~henüz oniki yaşındaki~~ küçük kralın kendi tâbirile "sünbül saçlarını" sıvamış ve "geyik gibi" yürüyüşünü zevkle temâşâ etmiştir

Çelebi Paris şehrinin, o zamanın apartmanlarını, Paris'lileri ve bilhassa Paris'li kadınları da pek güzel anlatır: "Paris şehri nefsül emirde İstanbul kadar yoktur. Lâkin binaları üçer dörder kat olup yedi kat yapılmış hâneleri pek çoktur. Ve her tabakasında bir guruh ehlü ayalile sâkin olurlar ve sokakların da halk ziyade çok görülür. Zira avretler (kadınlar) daima sokaklarda hanebehane gezerler. Asla hanelerinde oturmazlar ve rical ve nisâ mahlût (karışık) olmakla şehrin içi ziyade kalabalık görünür ve dükkânlarda oturup alış veriş idüp pazarlık eden avretlerdir".

OSMANLI TARİHİNDE YENİ DÜZENLER ..

Tarih gerçek bir masaldır. Masal olduğu için tatlı ve meraklı, gerçek olduğu için de ibret alınacak tarafı bulunan bir örnektir. Meselâ 1789 ihtilâli de bir gerçek masaldı, fakat öyle ibretli bir masaldı ki bütün milletleri etkisi altına alan bir örnek oldu.

Osmanlılar'ın iyi niyetli padişahlarından üçüncü sultan Selim'in tahta çıkışı bu ihtilâl başlangıcı ile yaşitti. Ama Avrupa'da bütün haşmetli kafaların korkudan taçlarını hoplatan bu ihtilâl ilk hamlede yeni padişah'ın sorguçu kafasında lâyük tesiri yapmadı. Hatta ozamanın kalafatlar ve kallâviler altındaki devletlû naşlarda da bu hareketin manasını anlayanlar yoktu.

İhtilâl, Fransızların ve dünya milletlerinin mutluluğu uğruna örnek prensipler için başlar verirken Osmanlılar olanların nedeninden habersiz yaşıyor, pek ilgilenmiyordu. Ama bu kanlı ihtilâl'e vücut veren sebepler burada da mevcuttu ve geç de olsa birgün dile gelebilirdi.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.316

x

Sultan Üçüncü Selim 1791 senesi aralık ayında bir cuma selâmliğini Ayasofya'da yaptı. Namaz sırasında padişahlara mahsus mahfilde otururken cemaat içinden birisi cebinden bombaya benzer birşey çıkardı ve memleket işlerinden şikâyet kılıklı heyecanlı haykırışlarla mahfilin kafeslerine doğru attı, ikincisini de atmak üzere iken tutuldu. Camiden dışarı çıkarıldı ve hemen öldürüldü. Tarihlerimizin "ahvali meçhul" dediği bu vatandaş kimdi, bilinemedi.

Bir başka hakaret ikinci Mahmud'a yapıldı. O zamanın köprüsünden geçerken "saçlı şeyh" adlı biri atının dizginine yapıştı. "Gâvur padişah!.. Allah ettiğin küfrün hesabını senden soracaktır. Sen İslâmiyeti tahrip ediyorsun, Peygamberimiz'in lânetini cümlemiz üzerine çekiyorsun!" diye bağırdı. Şeyhe ne yapıldı? bir kayıt yok.

Zamanla bu tek baş hareketler mayalanmağa başlayacaktı, saldırı fikri etrafında topluluklar meydana geldi. Abdülmecid'in son senelerinde Şeyh Ahmet adlı sarıklı bir zat etrafında bir takım paşalar ve memurlar topladı; gayeleri meşrutî idare tesisi idi, icabında hükümdarı bile öldüreceklerdi. →
Yakalandılar Kulede muhakemeleri yapıldı ve 1859 ekiminde hüküm giydiler. →

Fakat padişah, katil fiili vücut bulmayıp sözde kaldığından canlarını bağışladı. Sürgün ve hapisle yetindi.

Yine de benzeri hareketler durmıyacaktı. Teşkil tekniği daha garplı olan bir ihtilâl topluluğu meydana geldi. Adına ''Yeni Osmanlı'lar Cemiyeti' dendi. Bunların da isteği meşrutî idare idi. Bir ihbar üzerine başındakiler Avrupa'ya kaçtılar.

x

TDVISAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E316

Üçüncü Selim'e yapılan suikastın sebebi zulüm ve sarkıntılıktan şikâyeti; taşrada halk çift çubuğunu bırakarak İstanbul'a kaçmakta, böylece bereketsizlik meydana gelmektedir. Bundan İstanbul da zarar görmektedir. İşsizlik ahlâksızlığı doğurmuş; yangın, kıtal ve hırsızlıklar çoğalmıştır.

Mahmud'a yapılan hakaretin sebebi ise sırf onun ileri düşünceli oluşu ve Avrupalı elbisesi giyişi gibi halleriydi.

Demek ki Selim ve Mahmut devirlerinde devlet idaresi için halktan gelmiş bir ıslah isteği yoktu. Mevcut şikâyetler bir bunalımın mutad ifediydi. Fakat hükümdarlar ve devlet büyüklerinin onyedinci asırdanberi devletin gidişini ıslah etmek düşünülmüş, ancak birbirine yaslanmış yenîçerilik = karakuvvet baskısı bu düşünceyi kafalarda iken düğümlü bırakmıştı. Vakıa devletçe ıslahat için yaslanılacak bir karşı kuvvet de düşünülmüştü. Üçüncü Selim'in "Nizamı cedid", Alemdar'ın "Sekban" ve ikinci Mahmud'un "Eşkinçî" adile nizamlanan kuvvetleri bu düşüncenin mahsulü idi, ama yenîçeriler daha erken davranıp bu kuvvetleri ezmişlerdi.

Nihayet ikinci Mahmud daha zorlu çıkıp 1826 da yenîçerileri ortadan kaldırıncaya artık devletin yaşamasını başa alan ve hükümdar-kul rejimine son veren çareler aranmağa başladı. İşte 1839 tanzimat fermanı böyle bir düşüncenin mahsulü idi. Teb'ayı keyfî idareden kurtarıyor, üstelik devlet idaresinde de garp metodlarını kabulleniyordu.

x

İşte hükümdar ve nâzırları bir düzen kurmuşlardı, Kuleli vak'acılarla Yeni Osmanlılar mensupları daha ne istiyorlardı?

Bunlarca bu tedbirler kâfi değildi, garptaki gibi halk idaresine dayanan yeni bir nizam istiyorlardı. Acele kurulması lâzım bu yeni düzenin hudutları cumhuriyete kadar dayanamıyordu, parolaları ancak meşrutî idare idi. Hatta Reşit Paşa bile ikinci Mahmud'a * ''Devletimizi kurtarmak için

üç milyon askere ihtiyaç vardır, bu kuvvet dahi ancak avrupa kuvvetlerine karşı gelebilir. Halbuki devleti esasından kurtarmak için meşrutiyet usulüne müracaattan başka çare yoktur'' demişti.

Âli ve Fuat Paşalar da bunu idrak eden insanlardı. Ama tatbikata gelinde ayrılıyorlardı. 1839-1876 tanzimat devri süresince hükümdarlar ve nâzırlar hep halk idaresine dayanan demokratik rejimin henüz vakti olmadığını, tanzimatın memleket ölçüsünde kuvvetle yerleşmesinden sonra bunun mümkün olabileceği düşüncesinde idiler.

Yeni Osmanlılar dâvâları uğruna çok çalıştılar. Namık Kemal, Ziya Paşa ve arkadaşlarının gerek avrupa'da ve gerekse sonraları İstanbul'daki çalışmaları elbet faydalı oldu. Mihayet fikir temel tutacaktı.

1876 da ilk Anayasamız çıktı ve meb'usan meclisi 19 mart 1877 de açıldı. Meb'usların memleket meseleleri üzerindeki ciddi tutumları ve müzakere usullerine riayetleri bu yolda yetişmiş milletlerin bile takdirini çekiyordu. Demek ki halk olgunlaşmıştı. Fakat ikinci Hamid tenkitlere dayanamadı, 13 şubat 1878 de meclisi kapadı.

Bu defa zorlu ve zalim bir yeni düzen geliyordu; bu, kayıtsız, şartsız müthiş, hükümdar-kul rejimiydi ve otuz sene sürecekti.. ama inkîlaplar bittiği yerde başlar. Arkasından 1908 de ikinci meşrutiyet , 1920 de Türkiye büyük millet meclisi ve 1923 de cumhuriyet gelecekti; bu en iyisiydi.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 22.816

Onun Gebze'deki camii, etrafındaki medreseleri ve halk için faydalı kısımlarile bir külliye, yani din, bilgi ve sosyal yardım bakımını bir araya toplamış müessesesidir.

Mustafa Paşa Kanunî devrinin ikinci veziri idi. Rodos fethine memur edilmiş, Mısırda valilik yapmıştı. Camii hâlâ Çoban Mustafa Paşa camii diye anılır. Tarihe hükmetmiş bir hükümdara kendini beğendirip zamanının en büyük işlerine memur edilmiş olan bu zat hakikaten çobanlıkta yetişmiş ise sonradan çalışıp gösterdiği üstünlükler pek mühim demektir. Yok eğer çoban lâkabını beğenerek kullanmışsa o dahi bir iyi düşünce sahibi esprili adam olduğunu gösterir.

Onaltıncı yüzyıl ortalarında Macar kralının bazı ricalarını görüşmek üzere Türkiye'ye gönderilmiş Busbecg adlı bir politik şahsiyet vardır. Bu bilgili adamın o zamanki Türkiye hakkında memleketindeki arkadaşına yazdığı mektuplar "'Türk mektupları"' adile sonradan yayınlanmıştır. Busbecg mektuplarının birinde vezirlerden ve kumandanlardan söz ederken, Türkiye'de her mevkie en lâyıklarının seçildiğini, bu husus için soy asaleti değil, karakter, kabiliyet ve hizmet aranıldığını yazar. Hatta çok kere çobanlıktan büyüyüp hizmet ederek yüksek mevkilerde vazife aldıklarını ve bu sıfatla da övündüklerini bildirir.

Muhteşem Süleyman devrinde vezir, akılları durduran bir tecrübeli iktidar sahibi veya mutlaka birkaç muharebenin fedakâr gazisiydi. Tarih kitapları, bu devirde tarafımıza sığınan İran Şahının kardeşi Elkas Mirza şerefine düzenlenen merasimde vezirler sıra ile ve tarihimizin haşmeti üzerlerine sinmiş gibi azamete geçtikçe Elkas'ın padişah geliyor zannile mütemediyen ayağa kalktığını yazarlar ve hele birinciden dokuzuncuya kadar olan vezirlerin debdebeli şa'ssasını göklere çıkarırlar.

Zamanla devlet nizamı gevşeyip teşkilât'ın esas prensipleri bozulmağa yüz tutunca devlet yükselme devrinden ~~zamanla~~ duraklamaya geçmiş, daha sonraları bu yüzden göçüp gitmiştir.

Duraklama devrinin başlangıçlarında dörtbin kişi ile müttelik devletlerin ellibinlik ordusuna karşı Kanije kal'asını yetmiş gün savunup nihayet düşmanı kaçırta tiryaki Hasan Paşa'nın, kendisine mükâfat olarak vezirlik verildiği zaman, "'Eyvah vezirlik rütbesi bize kadar tenezzül etti mi?'" diye kederlenmesi ibretle dikkate değer.

x

Paşalık, Osmanlı devleti zamanında sancak ve beylerbeyileri ile yüksek rütbede olan idarî ve askerî âmirlere ve vezirlere verilen unvandı. 1826 da yeniçeri ocağının kaldırılması ile Asakiri Mansure teşkilinde general ~~kerşid~~

BUSBECC

karşılığı olarak kullanıldı. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ihdas edilen sivil rütbelerin en büyüklerinde bulunanlara ve askerî rütbelere de mirliya, ferik ve müşirlere paşa dendi. Cumhuriyetin ilânından sonra askerler için bir müddet daha kullanılmış ve nihayet 1934 yılı sonunda bey, hanım, efendi gibi tabirlerle beraber kaldırılmıştır.

"Paşa" kelimesinin en yakın bir yakıştırılışla "*Başpaşa*" dan bozma olduğu kabul edilir. Bu tabire osmanlılardan evvel Anadolu beyliklerinde de raslanır. Oğuz türklerinde ilk doğan çocuğa bu adın konması âdeti.

Osmanlı devletinin askerî ve idarî salâhiyeti haiz enbüyük rütbedeki devlet ricalinin payesi vezirlikti. Sancak beyleri bi, beylerbeyileri iki ve vezirler uç tuğ taşırıldardı. Bir vezirin dairesi halkının kadrosu çok genişti. Mehterhanesi vardı ve cellâd başısı bile olurdu. Bir vezir ne kadar züğürt olsa memur olduğu memlekete altıyüz atlı ile girmezse itibar görmezdi. Halk paşanın kıymet ve şirayetini maiyyeti mevcudile ölçerdi.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.316

x

Osmanlı devletinin ilk kuruluş zamanları seferler ve muharebelerle daimî hareket halinde geçtiğinden devlet işleri hemen hemen *asiret* usullerince görüldü. Orhan beyin 1324 de Bursa'yı almasından sonra idarî ve adlî teşkilâtla muntazam bir devlet yoluna gidildi. Artık beyliğin işlerini ; bir vezir, kazasker ve nişancıdan kurulan "*Divan*" temsil eder oldu. Divana hükümdar, bulunmazsa vezir başkanlık ederdi.

Ozamanlar vezirler ulema sınıfından yetiştigi için ~~vezirler~~ birinci Murad devrine kadar ordu kumandanlığı yapmadılar . Sonraları ~~vezirler~~ askerî ve idarî sınıflardan yetiştiler. Birinci vezirlik yani sadriâzamlık 1387 de başlamış ve devam etmiştir.

Sonraları *Divan* kadrosu genişledi. Bugünkü anlamile Osmanlı devletinin kabine karşılığı olan "*Divanı Hümayun*"; Sadriâzam, kubbe vezirleri, kaptan paşa, rumeli ve anadolu kazaskerleri, ve *Tevki* denilen nişancıdan teşekkül etti. Yeniçeri ağası ve *Berya* Kaptanından icabında faydalanılırdı. Bundan başka *Reisülküttap* ve diğer bazı mühim hizmet adamları da sandalyasız nâzir vaziyetinde idiler.

Divan evvelâ hergün, Fatihten sonra da haftada dört gün toplanırdı. Önce halkın işleri görülür, sonra devlet işlerine bakılırdı. İdarî işler vezirler, şer'î ve hukukî işler kazaskerler, malî işler ise defterdarlar

tarafından görölürdü. Divan kaleminin âmiri olan nişancı, kayıtların da muhafızı idi, aynı zamanda fermanlara tuğrayı da o çekerdi. Maiyyeti olan reisülküttap divan kaleminin teisi idi.

Kubbealtı vezirlerinin sayısı yediye kadar yükselmişti. Bunlar sırasile ikinci vezirliğe, ikinciler de sadriâzamlığa yükselirlerdi. Bazan bu sıraya ~~da~~ bakılmaz, büyük valiliklere, serdarlık ve seraskerliğe tayin edilirdi. ~~Onyedî~~ Onsekizinci yıldan başlayarak sayıları üçe kadar indirildi. Divanın toplandığı kubbealtı denilen yer, Topkapı Sarayının orta kapıdan sonra gelen meydanın sol tarafında idi.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 3E.916